

Opowiadanie o plagach egipskich (Wj 7–11)

Opowiadanie o plagach egipskich zostało pominięte w lekcjonarzu. Można odnieść wrażenie, że mamy do czynienia z tekstem z różnych powodów niewygodnym. Wystarczy pomyśleć o Bogu, który stosuje nie tylko przemoc, ale doprowadza do śmierci pierworodnych synów Egipcjan. Tym bardziej trzeba szukać zrozumienia logiki tych narracji.

1. Terminologia

Jesteśmy przyzwyczajeni do określania tej narracji mianem plag egipskich. Precyzyjniej powinno się mówić o „ciosach”, „uderzeniach”, gdyż czasownik „uderzyć” (*nāḱāh*) występuje 11 razy (7,17; 7,20.25; 8,12.13; 9,15.25; 12,13.29). W tekście tylko dziesiąte uderzenie jest określone jako plaga (*neḡa*^c, Wj 11,1). Pozostałe wydarzenia są nazywane w różny sposób, przede wszystkim jako „znaki i cuda”. Przyjrzyjmy się tym określeniom.

- „znaki” (*ʾōt*; Wj 7,3; 10,1-2)

Chodzi o znaki, które ukazują władzę Boga w stworzeniu, w historii i w kulcie (por. Rdz 1,14; Wj 31,17). Często są synonimami cudów (Iz 8,18).

- „cuda” (*môpēṯ*; Wj 7,3.9; 11,9-10)

Termin ten oznacza uprzedzający, symboliczny znak, który winien być odczytany jako ostrzeżenie, upomnienie, przede wszystkim w kontekście czynności prorockich (przykładowo znaki wykonane przez Ezechiela – Ez 12,6; 24,24). Celem tych cudów jest rozpoznanie Jahwe jako „Pana” (Ne 9,10).

- kara (*maggēpāh*)

Ten termin pojawia się w opowiadaniu tylko w Wj 9,14. Dosłownie znaczy „uderzenie, cios” (por. Lb 17,13-15): czasownik „uderzyć” (*nāḡap*) ma za swój podmiot Jahwe jako autora tych razów i Egiptu jako Jego łupu (Wj 7,27; 12,23.27).

Te czasowniki zakładają rozróżnienie między życiem i wybraniem jednych, a karą i śmiercią drugich (por. Pwt 4,34-35). Znakami które doprowadzą do „rozróżnienia” między Izraelitami a Egipcjanami.

2. Struktura

Opowiadanie o plagach zakłada następowanie jednej plagi po drugiej.

7,8-13 wstęp – laska Aarona pożera laski wróżbitów egipskich

- (1) 7,14-25 wody Nilu zamienione w krew
- (2) 7,26 – 8,11 żaby
- (3) 8,12-15 komary
- (4) 8,16-28 muchy
- (5) 9,1-7 zaraza
- (6) 9,8-12 wrzody
- (7) 9,13-35 grad
- (8) 10,1-20 szarańcza
- (9) 10,21-29 ciemności
- (10) 11,1-10 śmierć pierworodnych

Należy jednak zauważyć, iż pierwsza interwencja Mojżesza i Aarona u faraona, w trakcie której laska Aarona pożera laski egipskich wróżbitów, stanowi klucz do pozostałych plag. Odcina się od nich ostatnia, dziesiąta plaga (11,1-10). Stanowi ona właściwą plagę, która jest ostateczna i jedyna (*ʾeḥād*)

w swoim rodzaju (11,1). Zostaje zrealizowana wyłącznie przez Jahwe, bez udziału Mojżesza i Aarona. Nie ma tu żadnej prośby, lecz tylko stwierdzenie: „wypuści was całkowicie” (11,1). Brak w konsekwencji motywu zatwardzenia serca faraona. Chodzi o zapowiedź, której realizacja zostaje przesunięta w czasie: służy przygotowaniu święta Paschy i wyjścia.

Dziewięć pierwszych plag można uporządkować w trzech trypletach, w których plagi zajmujące identyczną pozycję mają podobną strukturę.

I	II	III
Nil (1)	muchy (4)	grad (7)
żaby (2)	zaraza (5)	szarańcza (8)
komary (3)	wrzody (6)	ciemności (9)

śmierć pierworodnych (10)

W pierwszej pladze każdego trypletu (1, 4, 7) Bóg każe Mojżeszowi iść z rana nad Nil, by tam ostrzegł faraona (7,15; 8,16; 9,13). Także w drugiej pladze każdej triady (2, 5, 8) Bóg posyła Mojżesza z ostrzeżeniem, tym razem jednak do domu faraona (8,1; 9,8; 10,21). W przypadku plagi trzeciej w trypletach (3, 6, 9) Bóg nakazuje Mojżeszowi i Aaronowi zesłać ją bez ostrzeżenia (8,12; 9,8; 10,21).

Każda z trzech triad posiada charakterystyczne przesłanie teologiczne. Pierwszą triadę wyróżnia motyw wyższości Boga i jego wysłanników (7,17; 8,4.14-15). W drugiej triadzie Jahwe manifestuje swoją obecność w ziemi egipskiej chroniąc swój lud przed plagami (8,18; 9,4.6). W trzeciej triadzie Boża nieporównywalność (9,14) jest zasugerowana stwierdzeniem, że nigdy wcześniej nie widziano takich plag (9,18.24; 10,6.14).

Opis każdej plagi powtarza pewien schemat, na który składa się:

- zapowiedź nieszczęścia,
- jego realizacja,
- ustanie plagi,
- stwierdzenie jego nieużyteczności wobec zatwardziałości serca faraona.

W opisie każdej plagi zauważa się pewne wspólne sformułowania, które można określić mianem refrenu:

- „wypuść mój lud, by Mi służył/oddał cześć” (Wj 7,16.26; 8,16; 9,1.13; 10,3),
- „serce faraona stało się i nie wypuścił ludu („stać ciężkim, twardym” - czas. *kābad*: 7,14; 8,11.28; 9,7; czas. *hāzaq*: 9,35; 10,20.27),
- „serce faraona było uparte i nie usłuchał ich, jak zapowiedział Jahwe” (7,13.22; 8,11.15; 9,12),
- „poznasz, że Ja jestem Jahwe” (7,17; 8,18; 10,2; por. 8,6; 9,14).

W świetle tej konwencji w prezentowaniu plag można wskazać, dla którego Pan Bóg posługuje się plagami:

- Bóg pragnie, żeby Jego lud był wolny, by Mu służyć.
- Potęga ludzka, która przeciwstawia się Bogu, nie słucha Jego słowa i zatwardza swe serce.
- Mimo to wola Boża pozostaje nieugięta, niezmienna, ale przyjdzie moment, kiedy Pan da się „poznać”.

3. Powstanie opowiadania o plagach

Rozdziały opowiadające o plagach są wynikiem złączenia różnych dokumentów i tradycji ustnych, które klasyczna krytyka źródeł identyfikuje z trzema tradycjami: jahwistyczną, kapłańską i elohistyczną.

Całość narracji liczy 125 wierszy, z których 86 przypisywanych jest tradycji J, 24 – tradycji P i 15 – tradycji E. Nie znaczy to, że każda z tych tradycji zawiera kompletny opis dziesięciu plag. Trzeba jednak pamiętać iż obecność E w tych tekstach jest wątpliwa. Dlatego ostrożniej jest mówić o JE, w połączeniu najwcześniejsze źródło Pięcioksięgu, nie wdając się w bardziej szczegółowe rozróżnienia. Jeżeli chodzi o podział, to opisy pięciu plag (4, 5, 7, 8 i 9) pochodzą tylko z JE, dwóch (3 i 6) tylko z P i trzech z kombinacji JE i P (1, 2 i 10).

Różnice między JE a P dotyczą kilku spraw.

Gdy chodzi o role, to JE przedstawia Mojżesza jako proroka, natomiast P powierza główną rolę Aaronowi, Mojżesza zaś pozostawia w tle.

Jeżeli chodzi o formuły, to w JE Mojżesz posługuje się formułą posłańca, natomiast w P Jahwe przemawia do Mojżesza, który następnie przekazuje słowa Jahwe Aaronowi.

Jeżeli chodzi o charakter plag, to w JE są to prawdziwe katastrofy, które mają ukarać faraona za to, że nie chce wypuścić Izraelitów z Egiptu, natomiast w P są to znaki, cuda, które uwierzytelniają Mojżesza i Aarona jako przedstawicieli Jahwe, a nie kary jako takie. Porównaj w tym kontekście plagę komarów z P w 8,12-15 z plagą much z JE w 8,16-28.

Nie ma wątpliwości co do starożytności opowiadań o plagach. Znane są one już w epoce królów, czego potwierdzeniem są również psalmy. Liczba i rodzaje plag wspominanych w psalmach różnią się od narracji z Księgi Wyjścia: Ps 78 odnotowuje tylko siedem plag (w takiej kolejności: 1, 4, 2, 8, 7, 5, 10), zaś Ps 105 – osiem (w tej kolejności: 9, 1, 2, 4, 3, 7, 8, 10). Te różnice w relacjach o plagach świadczą, iż nie były one uznawane za opowiadania rygorystycznie historyczne co do liczby i szczegółów. Opowiadanie z Księgi Wyjścia jest schematyczne, przeładowane, do tego patetyczne. Fakty utraciły swoją fizjonomię, właściwą miarę. Opowiadanie o zdarzeniach nazywanych plagami ma na celu uchwycenie teologicznego znaczenia tych znaków. Orędzie teologiczne jest ważniejsze niż rekonstrukcja teologiczna.

Warto przy tym zauważyć, iż tekst Wj 7–11 zdradza również podobieństwo leksykograficzne i tematyczne z literaturą prorocką. Wystarczy wspomnieć formułę posłańca (Tak mówi Jahwe), formułę poznania (Abyś wiedział/wiedzieli, że Ja jestem Jahwe), temat zatwardziałości serca i wstawiennictwa prorockiego. Zauważa się pewne analogie z niektórymi prorocत्वami Amosa (Am 4,6-12; 7–9) oraz związek z tekstami antyegipskimi Izajasza (np. Iz 18,1-7; 19,1-15; 31, 1-3).

4. Pytanie o klucz interpretacyjny do opowiadania o plagach w kontekście wprowadzenia 7,8-13

W tej scenie przypisywanej tradycji kapłańskiej opisuje się pierwszą demonstrację mocy Jahwe przed faraonem. Narrator wprowadza głównych bohaterów pojedynku oraz schemat, który będzie się powtarzał przy kolejnych plagach. Z jednej strony Jahwe i jego słudze Mojżesz i Aaron, z drugiej strony faraon i jego słudzy, mędrcy i wróżbici. Ten pierwszy cud (*môpēl*) dokonuje się na prośbę samego faraona i ma miejsce w zamkniętym kręgu jego dworu, który stanowi elitę wiedzy i władzy egipskiej. Narzędziem, za pomocą którego Mojżesz ma uzyskać od faraona zezwolenie na wyjście ludu izraelskiego z Egiptu, jest laska. Mojżesz przekazuje ją Aaronowi, który odgrywa kluczową rolę

w tej scenie. Zgodnie z zapowiedzią Jahwe (7,4) faraon nie zgadza się na wypuszczenie Izraelitów, mimo że laska Aarona zamieniona w węża połknęła laski czarowników egipskich.

Ta wprowadzająca scena ma dostarczyć wskazówek, jak powinno się rozumieć plagi. Laska wskazuje na świat folkloru, nie podlegający naukowym wyjaśnieniom. Mimo to interpretatorzy szukali tzw. naturalnego wyjaśnienia tych zjawisk.

- interpretacja kosmiczna

Według interpretacji kosmicznej nastąpiło zetknięcie się komety z ziemią, czego konsekwencją był czerwony pył, małe meteoryty, trzęsienie ziemi itd.

- interpretacja geologiczna

Według wyjaśnienia geologicznego gwałtowna i potężna erupcja wulkanu w XV wieku przed Chr. spowodowała powstanie olbrzymiej fali, której następstwem były plagi.

- interpretacja naturalistyczna

Według trzeciego poglądu nastąpiła seria naturalnych katastrof, którą zapoczątkował niezwykle duży wylew Nilu w lipcu i sierpniu i której punktem kulminacyjnym był wiatr scirocco w marcu czy kwietniu; scirocco zniszczył resztę pierwocin, ale nie uśmiercił pierworodnych.

Ostatecznie jednak trzeba wyciągnąć wniosek, że pisarze biblijni mieli dość ograniczoną wiedzę o świecie egipskim. Na przykład szarańcza (ósma plaga) jest znana zarówno w Egipcie, jak i w Izraelu. Czerwony Nil (pierwsza plaga) i żaby (druga plaga) są jednak znane tylko w Egipcie, a grad (siódma plaga) jest rzadkim zjawiskiem w Egipcie, ale nie w Izraelu.

Sam opis zawiera dublety i sprzeczności, co wyklucza interpretację naukową i sugeruje potraktowanie go jak literatury popularnej. Tak więc czwarta plaga (muchy) jest powtórzeniem trzeciej (komary). Podobnie szósta plaga (wrzody, epidemia atakująca bydło i ludzi) jest powtórzeniem piątej (zaraza, czyli epidemia atakująca bydło). Jeżeli chodzi o sprzeczności, to można je łatwo wykazać. Skoro całe bydło wyginęło w rezultacie piątej plagi (9,6), w jaki sposób mogła ono ucierpieć od wrzodów w czasie szóstej plagi (9,10), od gradu w czasie siódmej plagi (9,25) i jak mogło zginąć razem z wszystkim innym, co pierworodne, w wyniku dziesiątej plagi (12,29)? Skoro żaby pokrywały już ziemię Egiptu (8,2), w jaki sposób czarownicy mogli uczynić to samo (8,3)?

Próby wyjaśnienia opowiadania o plagach w sposób wyłącznie naturalistyczny prowadzą do banalizacji tej historii. Błędem byłoby również traktowanie powtórzeń i sprzeczności w narracji jako elementy dyskwalifikujące tę historię. Określanie przez narratora plag mianem znaków i cudów jasno wskazuje, iż intencje tego opowiadania są teologiczne. Narrator łączy różne serie katastrof naturalnych znanych czytelnikom nie w celu stworzenia kroniki zdarzeń, lecz przekazania opowiadania, które eksponuje znaczenie teologiczne tych znaków.

5. Lektura teologiczna opowiadania o plagach egipskich

5.1 Prorocka interpretacja plag

W Biblii hebrajskiej znana jest prorocka interpretacja plag egipskich, to znaczy pewnej liczby nieszczęść, które zdarzyły się w Egipcie przed wyjściem Izraelitów. Zostały one zinterpretowane jako słowo-czyn Boga, a zarazem jako przyczyna zatwardziałości serca faraona.

Plaga szarańczy, ósma w serii dziesięciu, pojawia się również u proroka Joela (Jl 1–2). Najbardziej znanym tekstem prorockim referującym plagi jest Am 4,6-11. Przynosi on listę klęsk, który dotknęły

Palestynę tamtego czasu: głód, suszę, choroby zbóż, szarańcza, zaraza, pożary. Za każdym razem powraca refren: „Ale do mnie nie powróciliście”. Izraelici powinni byli zrozumieć język Boga zawarty w tych zdarzeniach, które są znakami ostrzeżeniami, lekcją.

Opowiadania w Wj 7–11 są tak skonstruowane, by nieszczęścia spadające na Egipt zostały pojęte jako słowo Boga, jako zaproszenie do zmiany postępowania, do nawrócenia. Jeśli słowo Boże pozostaje niezrozumiane, sytuacja się pogorszy, kara będzie jeszcze cięższa, tak że trzeba będzie „przygotować się na spotkanie z Bogiem” w ostatecznej katastrofie (Am 4,12).

5.2 Poznanie Jahwe

Przez plagi, mówi Bóg, „poznają, że ja jestem Jahwe” (Wj 7,17; 8,18; 10,2), „poznają, że nie ma nikogo takiego jak Jahwe” (8,6; 9,14), którego „ręka” jest niezwyciężona (7,5; 9,3). Magia nic tu nie pomoże. Nie da się powtórzyć czynów Boga tymi narzędziami. Jest tylko Bóg i ludzie.

Jahwe objawia się w ten sposób wobec Egipcjan. Z perspektywy dotychczasowej historii biblijnej Jahwe wkracza w tym momencie oficjalnie w historię, na scenę świata. Dotąd w Biblii, podążając za kanonicznym porządkiem ksiąg (Rdz), Bóg objawił się tylko patriarchom i jego potomkom. Teraz świat ma poznać istnienie Jahwe i jego potęgę. W tym kontekście opowiadanie o plagach w 8,18 i 9,20 pełni funkcję misjonarską wobec świata nie-izraelskiego.

„Lecz oddzielę w tym dniu ziemię Goszen, którą zamieszkuje mój lud, a nie będzie tam much, abyś wiedział, że Ja, Pan, rządę w całym kraju” (Wj 8,18).

„Kto ze sług faraona zląkł się słów Pana, schronił sługi swoje i bydło do domów, ale kto nie wziął sobie słów Pana do serca, zostawił sługi swoje i bydło na polu” (9,20-21).

W rozumieniu proroków interwencja Boga w historii nazywa się „sądem” (por. Wj 12,12): zbawienie jest dla tych, co przynależą do Boga, zagłada zaś dla tych, co są przeciwko Bogu. Taki jest zasadniczy sens historii plag egipskich. Z tego też powodu ma ona walor eschatologiczny (por. Pwt 7,15; 28,58-61): zapowiada, a zarazem stanowi początek sądu nad światem.

Egipt, podobnie jak później Babilonia, stanowi symbol opresyjnej władzy, od której może uwolnić tylko Bóg. Ta sama myśl znajdzie się wyroczniach prorockich skierowanych przeciwko Egipcjanom (Iz 19; Jr 44; 46; Ez 29–32). W tej konfrontacji z Egiptem można widzieć również wymiar kosmiczny. Władza i potęga Boga jest wszechmocna, wszystkie siły natury pozostają do Jego dyspozycji i walczą na Jego rozkaz. Opowiadanie ośmiesza moc bóstw egipskich jak i władzę samego faraona, który nie jest w stanie dorównać Bogu. Kolejne plagi są przedstawione jako wojny z bogami panteonu egipskiego – każda plaga jest zwycięstwem nad innym bóstwem i sferą, którą ono zarządza. W noc paschalną stanie się jasne, że nie jest to walka z Egipcjanami, ale z egipskimi bogami: „tej nocy przejdę przez Egipt, zabiję wszystko pierwotne w ziemi egipskiej od człowieka aż do bydła i odbędę sąd nad wszystkimi bogami Egiptu – Ja, Jahwe” (Wj 12,12; por. Lb 33,4). Wystarczy tylko przywołać pierwszą i ostatnią plagę, które uderzają w dwie podpory cywilizacji egipskiej: wodę, z Nilem na czele, oraz słońce.

Znak krwi wydaje się skierowany bezpośrednio przeciwko Ozyrysowi, władcy życia i śmierci. Według wierzeń Egipcjan, Nil stał się strugą jego krwi po tym, jak jego brat Set go zamordował, rozczłonkował jego ciało i wrzucił je do rzeki. Coroczne wylewy Nilu świadczyły o jego zmartwychwstaniu. Zatem zamiana wód w krew mogła oznaczać definitywną śmierć Ozyrysa.

Plaga ciemności, dziewiąta, ostatnia przed pokonaniem samego faraona, to zwrócenie się przeciwko głównemu egipskiemu bóstwu, Amonowi-Re – bogu słońca. Udowadnia ona, że nawet Ra nie obroni Egipcjan i że w konfrontacji z potęgą Jahwe jest bezsilny. W ten sposób Jahwe odniósł zwycięstwo nad najważniejszym bogiem Egiptu. Jest to także uderzenie w bóstwo faraona, uważanego za wcielenie Ra i nazywanego „moje słońce”. Trzydniowy mrok odsłonił słabość boskiego faraona, a ostatnia plaga, czyli śmierć pierworodnych, w tym syna władcy, ostatecznie wykazała, kto jest prawdziwym Bogiem, a kto uzurpatorem.

5.3 Wybór Izraela

Izrael stanie się ludem Jahwe dzięki przymierzu na Synaju. Opowiadania o plagach przynoszą jednak „rozdzielenie” między jednymi i drugimi. Tak jest w przypadku plagi much (8,18), zarazy (9,4) oraz śmierci pierworodnych (11,7), w kontekście których Jahwe zapowiada czasownikiem *pālāh* „oddzielenie, odseparowanie” Izraelitów od Egipcjan, a tym samym ochronienie swego ludu przed plagą.

„Lecz oddzielę (*hiplētī*) w tym dniu ziemię Goszen, którą zamieszkuje mój lud, a nie będzie tam much, abyś wiedział, że Ja, Pan, rządę w całym kraju. I zrobię różnicę między (*śamtī pādūt bēn*) ludem moim a ludem twoim” (Wj 8,18-19).

Podobnie jest też z plagą gradu, który nie dotknął ziemi Goszen (9,26), i ciemności, która nastąpiła na trzy dni w ziemi egipskiej, jednak „Izraelici wszyscy mieli światło w swoich mieszkaniach” (10,23). Być ludem Jahwe znaczy być ludem „oddzielonym”, „odseparowanym”. Lud Jahwe wchodzi w sferę życia, które już nie jest zwykłym życiem innych ludzi. Wpierw jednak musi „wyjść”. Od tego zaczyna się jego oddzielenie.